

*Олександр Деонисович Тихомиров,
професор кафедри теорії держави і права
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор*

НАУКОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОРОЗУМІННЯ

За наявності чисельних наукових праць, які стосуються праворозуміння, звертає на себе увагу відсутність досліджень останнього в контексті плюралізму інтерпретацій юридичної науки, що зумовлює доцільність такого розгляду на основі використання тих підходів, що розроблені у наукознавстві, як зазначає М. Козюбра: «вплив на множинність підходів до праворозуміння справив також бурхливий розвиток різноманітних наук, як природничих, так і суспільних і гуманітарних» [1, с. 11].

Наукознавство як «саморефлексія» науки – це відносно молода наука, становлення якої відбулося в 20 – 30-х роках, а дисциплінарне оформлення – в 60-х роках минулого століття. Його завданням є розробка філософського і теоретичного розуміння науки, вивчення організації наукової діяльності, особливостей функціонування наукового співтовариства і наукової професії, наукової політики, інформаційного, кадрового, матеріально-технічного забезпечення науки та інших проблем науки. Наукознавство складається з ряду наукових дисциплін: історії науки, філософії науки, соціології науки, психології науки тощо, кожна з яких розробляє свої аспекти загальнонаукового розуміння науки. У свою чергу, інші науки не тільки адаптують, трансформують це загальнонаукове розуміння науки щодо особливостей кожної з них, а й виявляють і вивчають власні особливості, своєрідність, специфічні тенденції розвитку.

В історії поглядів на поняття науки відбиваються як закономірності самої науки, так і її розуміння, які не у всьому і не завжди збігаються, тому що філософія науки і наукознавство по суті є саморефлексією науки, а це означає як пізнаванність, так і непізнаванність наукою самої себе, обмеженість її самопізнання. Так, вже в класичній науці здійснювалася наукова діяльність, існувала залежність наукових знань від суб'єкта, суспільних потреб і культурного середовища, але ці фактори не тільки не охоплювалися поняттям науки того часу, а навпаки, заперечувалися нею. Подібним чином, у неklasичній науці існували співтовариства, наука склалася як соціальний інститут, але в такій якості не вивчалася і т.ін.

Еволюція теоретичних підходів до розуміння науки, і юридичної науки зокрема, в ХХ ст. може бути простежена через інтерпретацію науки в концепціях К. Поппера, І. Лакатоса, Т. Куна, Р. Мертона, М. Полані, П. Фейєрабенда та інших загальноновизнаних дослідників науки. К. Поппер, розуміючи науку як наукові знання, шукав їх відмінні властивості від інших форм знань, тобто ознаки їх унікальності, яку він вбачав у фальсифікованості, спростовності, перевіряності наукових теорій. І. Лакатос, намагаючись подолати недоліки, але не переваги фальсифікаційних оцінок К. Поппера, розглядав діяльнісні властивості науки, які знайшли втілення в понятті «дослідницької програми» [3]. Т. Кун вивчав науку в її історичному аспекті і як цілісне явище, що нелінійно розвивається в часі у формі наукових революцій, суттю яких є зміна наукових парадигм [2]. Р. Мертон розглядав науку з погляду її інтегрованості в суспільство, тобто як соціальний інститут, заклавши тим самим основи нової наукової дисципліни – соціології науки. Таке його розуміння науки протиставлялося епістемологічній винятковості об'єктивного і істинного знання, дозволило йому сформулювати поняття «наукового етосу», запропонувати комплекс імперативів наукової діяльності (універсалізму, колективізму, організованого скептицизму), які до 90-х років минулого століття були основою уявлень про нормативні регулятиви науки. Він одним з перших почав розробляти проблеми наукової діяльності як професійної поведінки вчених, тим самим перевівши предмет наукознавчого аналізу зі сфери знань у сферу процесів його утворення [4].

Позиції цих відомих учених збігаються при дослідженні регулятивів наукової діяльності, хоча аспекти їх розгляду різні: І. Лакатос акцентував увагу на діяльнісному підході, Т. Кун – історичному, а Р. Мертон – соціологічному. Надалі необхідність регулювання наукової діяльності була поставлена під сумнів П. Фейєрабеном й інтерпретативною соціологією науки, але наприкінці минулого століття була реанімована в контексті неінституціоналізму, орієнтованого на вивчення макро- і мікропроцесів.

Домінування сциєнтизму в поглядах на місце і роль науки в суспільстві і криза науки, яка

настала за цим, зумовили необхідність вивчення науки не тільки з погляду її внутрішніх закономірностей, а в більш широкому контексті – як культурного явища, що зумовило перехід від універсалізму до плюралізму у філософії науки і наукознавстві (В. Стюпін) [8]. Провісниками такого переходу можна назвати М. Полані і П. Фейєрабенда. Прагнення Т. Куна глобалізувати інтерпретацію парадигми науки намагався перебороти М. Полані, який через поняття «невне знання», «невидимі коледжі» заперечував загальність вербалізованої парадигми, а також плюралізував науку в контексті наукових шкіл і наукових напрямів через пряму й опосередковану комунікацію вчених, діалогічність їхньої взаємодії [7]. П. Фейєрабенд, у результаті критики ряду ідей К. Поппера і Т. Куна, з одного боку, а, з іншого боку, спираючись на положення К. Поппера і І. Лакатоса про спростовність і боротьбу теорій, висунув концепцію «епістемологічного анархізму», основу якої становлять ідеї плюралізму і несумірності наукових теорій, але порівнянності науки, міфу, релігії на основі їхньої ірраціональності, рівноправності їх соціального статусу [10]. Російські вчені В. Степін, М. Розов розробили своє бачення науки як «традиції», «соціальної пам'яті» суспільства і, таким чином, з одного боку, акумулювали попередні погляди, а з іншого – розширили предмет розгляду філософії і методології науки соціальними і культурними аспектами розуміння науки [9].

Початок ХХІ ст. характеризується не тільки поширенням впливу постмодернізму, а й розумінням його історичної обмеженості, необхідності пошуку нової картини світу і образу науки в ній. Більшість дослідників пов'язують подібні зміни із загальнонауковою парадигмою – синергетикою, нелінійним розвитком через переходи від хаосу до порядку й зворотно і т. п., а в соціологічних і гуманітарних науках – з культурним різноманіттям, глобалізацією світового культурного і інформаційного простору, віртуалізацією суспільства [5, с. 33-39].

Історія і образ майбутнього науки істотно впливають на класифікацію і структурування науки, юридичної зокрема. У класичний період розвитку науки в науковченнях ХІХ ст. розкривався новий дисциплінарний образ науки, в якому домінувало її розуміння як істинного, єдиного, гомогенного (інваріантного) наукового знання, його класифікації за ієрархічним і об'єктно-методологічним принципами, що знайшло відображення в роботах А. Ампера, Фіхте, Б. Больцана, О. Конта, Ж.-Б. Ламарка.

Ієрархічність побудови наукового знання ґрунтувалася на положенні про існування вищого (абсолютного) знання (загального, виведеного, необхідного, достовірного, доказового, що перевіряється) і нижчого (відносного) знання (ймовірнісного, правдоподібного, гіпотетичного, проблематичного, спростовного). Але в ХІХ ст. зароджується й інший підхід до розуміння науки, а саме як відносного, гетерогенного знання, залежного від наукового співтовариства і наукових комунікацій. У роботах Ф. Гальтона, А. Декандоля, Ф. Вишнякова наукове знання досліджувалося у зв'язку з функціонуванням наукового співтовариства в контексті антропологічного, статистичного і генетичного підходів. Тим самим зіставлялися основи соціології знань і соціології науки, у яких акцент переноситься не тільки з вищого абсолютно істинного знання на його нижчу (відносну) форму, а й на його залежність від наукового співтовариства.

А. Огурцов, досліджуючи дисциплінарну структуру науки, підкреслює, що у ХVІІІ – ХІХ ст. формування багатьох наук взагалі не було пов'язане з фрагментацією реальності: по-перше, ряд наук виникає завдяки виробленню специфічних методів спостереження та експерименту; по-друге, усвідомлюється відмінність між дисциплінами за їх пояснювальними схемами, а не за предметом вивчення; по-третє, предметом наукових дисциплін стають природні процеси, а не «природні» тіла або «матеріальні субстанції», тому «мислителі епохи Просвітництва висувають на перший план об'єктивні критерії і принципи обґрунтування множинності наукових дисциплін. Відтепер дисциплінарний образ науки будується відповідно до об'єктивного предмета вивчення і своєрідності методу дослідження» [6].

Починаючи з 50-х років минулого століття (період становлення неklasичної науки) набирає силу пошук альтернативних неопозитивізму шляхів розвитку науки і вивчення наукових дисциплін. Він спочатку здійснювався в історичному розрізі, але в комплексі когнітивних, соціальних та інших аспектів науки (К. Поппер). Надалі в наукознавстві виникає ряд нових напрямків вивчення різноманіття і єдності науки, заснованими яких були Т. Кун, І. Лакатос, Д. Прайс, Г. Мензел, Т. Парсонс та інші дослідники. Т. Кун у процесі вдосконалювання «дисциплінарної матриці», на основі розрізнення парадигми і правил, при первинності парадигми, вводить і нові аналітичні одиниці науки – наукової сфери і наукової спеціальності. Так, правила, викладені в підручниках, співвідносяться з науковим дисциплінарним співтовариством і науковою сферою, а парадигма властива спеціалізованому науковому співтовариству і науковій спеціальності.

Дослідження Т. Куна щодо специфіки наукових сфер, наукових спеціальностей і наукових дисциплін були продовжені Д. Ш'юбі, Р. Уїтлі, П. Бурдье. Д. Ш'юбі вважав наукову дисципліну більш широким феноменом, який пов'язаний із системою освіти і включає в себе наукові спеціальності. Досліджуючи цю проблему у форматі рівнів наукових досліджень, Р. Уїтлі дійшов висновку, що наукова дисципліна поєднує наукові цінності і містить ряд дослідницьких сфер, наукова спеціальність охоплює пояснювальні схеми і категоріальний апарат, а дослідницька сфера відбиває рівень консенсусу щодо методології досліджень і проблемних ситуацій. П. Бурдье ввів поняття наукового поля як поля конкуренції вчених за науковий авторитет, владу, фінансування наукових досліджень і вважав, що наукова дисципліна являє собою скорочене, схематизоване відображення наукового поля. До цього можна додати, що наукова дисципліна тяжіє до «університетської» побудови науки, а наукова спеціальність - до «чистої» наукової діяльності в межах переднього краю науки, не пов'язаного настільки тісно, як дисципліна з освітою, але вони представляють різні сторони юридичної компаративістики як науки.

Таким чином, багато вчених схиляються до того, що наукова дисципліна відбиває «традицію» у науці і пов'язана з освітою, а наукова спеціальність - з «новаціями», переднім краєм науки, проблемними науковими дослідженнями. Дослідницька сфера прив'язується до певної групи схожих проблем і методології їх вирішення як у межах наукової спеціальності (наявність наукових спеціалізацій), так і в межах наукової дисципліни, тоді вона пов'язує суміжні наукові спеціальності. Поле науки (П. Бурдье) являє собою інше - середовище її функціонування, що включає формальні і неформальні зв'язки, науку і «лженауку», світогляд, явні і неявні дослідницькі групи і т. п., причому доцільно розділяти наукове і соціальне середовище. Поле науки (середовище) дозволяє охопити науку й усе, що стосується її в різних формах, варіантах, «розрізах», взаємозв'язках і т. ін., де наука як соціальний інститут і інфраструктура науки - одні з багатьох моделей її вивчення.

Філософія компаративізму як одна із світоглядних засад сучасної інтерпретації юридичної науки і власне праворозуміння дає можливість охопити всі ці точки зору на основі визнання різного і загального як у статиці, так і динаміці юридичної науки, через циклічність її розвитку, де цикл є періодом взаємоперетворення розмаїтості і загального, здійснюване в часі і просторі. Якщо цикл відбиває «часові» параметри цього взаємоперетворення, включаючи періоди їх рівності або нерівності, незворотності цього процесу, то «просторові» параметри науки - «глобалізацію» і «локалізацію» цих взаємоперетворень у полі (П. Бурдье), просторі юридичної науки. Синтез «часових» і «просторових» параметрів відображає їхню залежність. Іншими словами, водночас, у різних «точках земної кулі» існують різні юридичні науки з різним ступенем інтеграції і диференціації, як і в «одній точці», але у різний час існували різні побудови юридичної науки і різні тенденції її розвитку.

Зазначене дає підстави висловити думку, що для українських вчених найбільш доцільним є розвиток саме вітчизняного праворозуміння, наукове осмислення української правової реальності, але в контексті взаємодії з іншими національними науками, урахуванням світових і регіональних тенденцій правового розвитку.

Список літератури:

1. *Козюбра М.* Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. Козюбра // *Право України.* - 2010. - № 4. - С. 10-21.
2. *Кун Т.* Структура научных революций / Т. Кун / [пер. с англ. И. З. Налетова; общ. ред. и послесл. С. Р. Микулинского и Л. А. Марковой]. - Благовещенск: БГК им. А. И. Бодуэна де Куртенэ, 1998. - 300 с.
3. *Лакатос И.* Методология исследовательских программ: [сборник] / И. Лакатос. - М.: АСТ: Ермак, 2003 - 380 с.
4. *Мертон Р.* Социальная теория и социальная структура. Фрагменты / Р. Мертон. - К.: Абрис, 1996. - 168 с.
5. *Микешина Л. А.* Философия познания. Проблемы эпистемологии гуманитарного знания / Л. А. Микешина. - [изд. 2-е, дополн.] - М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009. - 560 с.
6. *Огурцов А. П.* Дисциплинарная структура науки: Ее генезис и обоснование / А. П. Огурцов. - М.: Наука, 1988. - 256 с.
7. *Полани М.* Личностное знание / М. Полани. - М.: Прогресс, 1985. - 344 с.
8. *Степин В. С.* Социокультурная размерность нормативных структур науки / В. С. Степин // *Философские науки.* - 1989. - № 7. - С. 65-68.
9. *Степин В. С.* Философия науки и техники / В. С. Степин, В. Г. Горохов, М. А. Розов. - М.: Гардарики, 1996. - 400 с.

10. *Фейерабенд П.* Избранные труды по методологии науки / П. Фейерабенд / [пер. с англ и нем]. – М.: Прогресс, 1986. – 542 с.

Тихомиров О. Д. Наукознавчі проблеми праворозуміння

У статті розглядаються можливості використання наукознавчих підходів до праворозуміння та їх значення для праворозуміння.

Ключові слова: наука, праворозуміння, наукознавство, структура науки, парадигма, дослідницька програма, наукова діяльність.

Тихомиров А. Д. Наукoведческие проблемы правопонимания

В статье рассматриваются возможности использования науковедческих подходов к исследованию юридической науки и их значение для правопонимания.

Ключевые слова: наука, правопонимание, науковедение, структура науки, парадигма, исследовательская программа, научная деятельность.

Tikhomirov A. Naukovedcheskie problems of law

The article looks at the possibilities science of science approaches to the study of jurisprudence and their value for of law.

Key words: science of law, science of science, the structure of science, paradigm, research program, scientific activities.